

Una inversió oculta? Dones i empresa a Anglaterra, 1750-1900

per Alastair Owens

*If a lady but touch any article, no matter how delicate,
in the way of trade, she loses caste, and ceases to be a lady*
Mrs S. STICKNEY ELLIS, 1839¹

RESUM:

Més de vint anys després de la publicació del llibre de Davidoff i Hall, que és la indiscutible fita inicial en els estudis del paper de la dona en els negocis a l'Anglaterra moderna, l'autor presenta un estat de la qüestió, passant revista a la bibliografia, fent la història de l'especialitat, identificant-hi tendències, i assenyalant-hi progressos, zones d'ombra, i qüestions pendents. Acaba advocant per una autèntica aproximació «de gènere», que torni la mirada cap als homes i els inclogui dins una perspectiva global.

PARAULES CLAU:

Història de les dones, història econòmica, empresa, gènere, Anglaterra, època moderna.

ABSTRACT:

More than twenty years after the publication of Davidoff and Hall's seminal book, the author takes stock of the field, reviewing the bibliography and the way it has developed, identifying its various trends, and noting advances, poorly-explored zones, and pending questions. In conclusion, he calls for an all-embracing gender approach that will turn the gaze back to men and include them in the overall picture.

KEY WORDS:

Women's history, economic history, business history, gender, England, modern period.

Introducció

En el que a hores d'ara és una fita en la historiografia del gènere, la classe, i el canvi econòmic a la Gran Bretanya de la industrialització, Leonore Davidoff i Catherine Hall afirmaven que «per a la dona burgesa de la primeria del segle XIX, la distinció s'estava acabant de definir com a una forma especial de feminitat que xocava directament amb el fet de ser percebuda com a un agent econòmic independent».² Segons elles, la força de la ideologia de la domesticitat,

1. «Si una dama tan sols toca un article de comerç, per més delicat que sigui, perd categoria i deixa de ser una dama». Citat per L. DAVIDOFF i C. HALL, *Family Fortunes: Men and Women of the English Middle Class, 1780-1850*, segona edició, Londres, Routledge, 2002, 315.

2. DAVIDOFF i HALL, *Family Fortunes...*, 315. La primera edició en anglès és del 1987.

confirmada per un règim legal restrictiu per al seu sexe, estava tancant portes a les dones amb esperit emprenedor. Tot i que al si de moltes empreses familiars hi havia capital i competències femenines, la contribució de les dones de les classes mitjanes al desenvolupament econòmic de la «primera nació industrial» d'Europa quedava cada cop més amagada a la vista pública. A l'interior de moltes empreses feien d'«inversió oculta», aportant destreses, contactes i recursos que estintolaven negocis endegats per homes, però rarament adoptant un paper actiu o visible dins l'empresa familiar.³

Aquesta visió de l'actuació econòmica de les dones burgeses va encendre entre els historiadors britànics del gènere i de l'economia una animada polèmica a l'entorn dels efectes del capitalisme damunt els homes i les dones de la burgesia i aquest debat mateix va donar, sens dubte, embranzida a un camp d'estudi en expansió que mira de rescatar la contribució de les dones dels sectors «mitjans» a l'economia dels segles XVIII i XIX, especialment el seu paper en els negocis, el comerç i la banca.⁴ La tendència central de bona part d'aquestes investigacions recents ha estat de recusar la idea que les dones, especialment les de les classes mitjanes, van ser meres espectadores de les revolucions industrial, financera i comercial que van transformar la Gran Bretanya.⁵ Mitjançant la recu-

3. DAVIDOFF i HALL, *Family Fortunes...*, 279-89. Val a dir que, com he explicat en un altre lloc, la tesi central de les autores és sovint deliberadament mal interpretada pels historiadors; la seva exposició de la creixent identificació de les dones amb l'esfera domèstica, per exemple, concedeix molta més atenció que no volen admetre els seus crítics a les maneres parcials, contradictòries i diverses com la llei i la ideologia incidien en la seva actuació econòmica. Vegeu A. OWENS, «“Making some provision for the contingencies to which their sex is particularly liable”: women and investment in early nineteenth-century England», R. BEACHY, B. CRAIG i A. OWENS (eds.), *Women, Business and Finance in Nineteenth-Century Europe: Rethinking Separate Spheres*, Oxford, Berg, 2006, 20-35.

4. Les contribucions principals inclouen: BEACHY, CRAIG i OWENS, *Women, Business and Finance...*; H. BARKER, *The Business of Women: Female Enterprise and Urban Development in Northern England, 1760-1830*, Oxford, OUP, 2006; D. GREEN i A. OWENS, «Gentlewomanly capitalism? Spinsters, widows and wealth holding in England and Wales, c. 1800-1860», *Economic History Review* LVI, 2003, 510-536; A. KAY, *The Foundations of Female Enterprise: Home and Business in mid-Victorian London*, Abingdon, Routledge, 2008; A. LAURENCE, J. MALTBY i J. RUTTERFORD (eds.), *Women and Wealth: An International Comparison from the 18th to the 20th Century*, Abingdon, Routledge, 2008; N. PHILLIPS, *Women in Business, 1700-1850*, Woodbridge, The Boydell Press, 2006; J. RUTTERFORD i J. MALTBY, «The widow, the clergyman and the reckless»: women investors in England, 1830-1914», *Feminist Economics* 12, 2006, 111-138. Una contribució important que aporta dades d'Escòcia és E. GORDON i G. NAIR, *Public Lives: Women, Family and Society in Victorian Britain*, Londres, Yale UP, 2003. Per a una panoràmica crítica d'algunes d'aquestes investigacions recents, vegeu K. HONEYMAN, «Doing business with gender: service industries and British business history», *Business History Review* 81, 2007, 471-493 (aquest article forma part d'un número especial de la revista sobre «Gender, business and services» dirigit per Angel Kwolek-Folland i Maggie Walsh).

5. Faig servir l'expressió *classes mitjanes* aquí i en tot l'article per tal de referir-me a les dones que, independentment o a través de la família i la casa, tenien accés a diners i recursos. Intento així de distingir aquestes dones de les més pobres i d'aquelles que la mateixa posició

peració minuciosa de la seva actuació econòmica, aquesta recerca s'ha esmerçat a subratllar els esforços creatius de dones de negoci que van fer una important contribució al creixement econòmic i la prosperitat del país. Hi ha hagut, de fet, un interès especial a superar la idea que la intervenció de les dones de les classes mitjanes en el mercat es produïa només a través del consum, detallant-ne, al contrari, les incursions en el comerç i la manufactura i la participació en els mercats del crèdit i el capital.⁶ L'opinió —reflectida en la cita que encapçala aquest article— que les dones de classe mitjana van quedar tancades dins una esfera domèstica divorciada del món masculí de la competència econòmica (una dimensió important de la tesi anomenada *de les esferes separades*) és ara vista per molts com un estereotip incorrecte que no sap reconèixer la diversitat de les experiències femenines en una economia capitalista britànica en ràpid desenvolupament.⁷

Aquesta reavaluació del paper de les dones en els negocis no s'ha limitat a l'Anglaterra dels segles XVIII i XIX. De fet, es pot dir més aviat que els historiadors anglesos van en això a remolc dels dels Estats Units i dels d'alguns països europeus en els quals la incorporació de la dimensió del gènere a la història de l'empresa està molt més desenvolupada.⁸ Gràcies a l'activitat d'investigadores com Wendy Gamber i Angel Kwolek-Folland, el gènere s'ha convertit en un tema de primera línia dins la història de l'empresa, amb el resultat que ara disposem d'un cert nombre d'importants estudis de la participació femenina a l'activitat empresarial nord-americana.⁹ Això ha obligat a la reconsideració d'alguns

dins el mercat laboral definiria normalment com a *obreres*. La meua categoria *classess mitjanes* cobreix, doncs, una àmplia gamma de dones, des de les humils botigueres fins a les riques propietàries. Reconec que aquesta categorització de les dones és problemàtica i que tant *mitjà* com *classe* són termes altament discutibles. Vegeu D. WAHRMAN, *Imagining the Middle Class: The Political Representation of Class in Britain, 1780-1840*, Cambridge, CUP, 1995; i P. JOYCE (ed.), *Class: A Reader*, Oxford, OUP, 1995.

6. Com ha observat Margot FINN («Women, consumption and coverture in England, c.1760-1860», *The Historical Journal* 39, 1996, 704) els escriptors dels segles XVIII i XIX van veure sovint el consum femení com una «força [econòmica] destructiva». Dins el context més ampli de l'abandonament de les interpretacions «pel costat de l'oferta» de la revolució industrial, els historiadors han dut a terme una reavaluació positiva de la importància de la demanda (femenina) de consum dins la transformació de l'economia i la societat britàniques. Vegeu, entre d'altres, E. KOWALESKI-WALLACE, *Consuming Subjects: Women, Shopping, and Business in the Eighteenth Century*, Nova York, Columbia UP, 1996; i E. RAPPAPORT, *Shopping for Pleasure: Women in the Making of London's West End*, Princeton, Princeton UP, 2000.

7. La crítica més coneguda de la «tesi de les esferes separades» és A. VICKERY, «From golden age to separate spheres: a review of the categories and chronology of English women's history», *The Historical Journal* 36, 1993, 383-414.

8. HONEYMAN, «Doing business with gender...», 472.

9. Vegeu, entre d'altres, W. GAMBER, «A gendered enterprise: placing nineteenth-century businesswomen in history», *Business History Review* 72, 1998, 188-217 (aquest article, que cita una gran varietat de bibliografia nord-americana, forma part d'un número especial de la revista dedicat a «Les dones i l'empresa, el gènere i la història de l'empresa»); A. KWOLEK-FOLLAND, *Engendering Business: Men and Women in the Corporate Office, 1870-1930*, Baltimore, Johns

dels plantejaments de fons i del vocabulari conceptual de la història empresarial, a la redefinició del que és i no és *negoci* (per tal d'incloure-hi una àmplia gamma d'activitats econòmiques) i al replantejament de com cal avaluar i mesurar l'«èxit» empresarial.¹⁰ Ha exigít també canvis en els marcs teòrics per a encabir-hi el reconeixement del context social i cultural de l'activitat empresarial. Els papers genèrics i les relacions de poder que els són subjacents formen part d'aquest context social i cultural i, gràcies als esforços d'historiadors de l'empresa feministes com Kwolek-Folland, han passat a ocupar el centre de l'escena. Aquesta bibliografia té, doncs, un valor potencial per als historiadors de les activitats empresarials de les dones de classe mitjana a l'Anglaterra en procés d'industrialització no sols perquè mostra de quina manera es poden fer més visibles les dones en la història de l'empresa econòmica, sinó també perquè suggereix com es pot usar l'anàlisi de gènere per tal de posar en qüestió i reformular els pressupòsits teòrics bàsics que sostenen l'estudi de les empreses i les economies del passat.¹¹

La meua intenció, en aquest article, és passar revista de la bibliografia recent sobre les activitats econòmiques de les dones de classe mitjana (incloent-hi les de classe mitjana «baixa») a Anglaterra. Més concretament, em concentraré en les dones i els negocis en el curs del segle XIX «llarg», des dels voltants de 1750 fins a 1900. Un dels meus objectius principals és mostrar la diversitat de les activitats empresarials femenines, des de la consideració d'aquelles dones empresàries que van dirigir els seus propis negocis a la investigació de la contribució (de vegades «oculta», però no sempre) de les dones a les empreses familiars i, finalment, a l'examen de la importància del capital femení en el finançament de l'activitat econòmica a través del crèdit, l'accionariat i la inversió. L'article sosté que cal tenir en compte la diversitat de la *condició* femenina: la capacitat que la dona tenia de ser econòmicament activa variava d'un lloc a un altre segons els diversos contextos legals, culturals i econòmics. La situació canviava també amb el temps —a través de la vida de cada dona a mesura que passava per les diverses etapes del seu cicle vital i durant les dècades dels segles XVIII i XIX, en què el context legal, polític i econòmic de la vida empresarial a la Gran Bretanya anava donant forma nova a les possibilitats i les oportunitats de les dones en general. I és clar, les

Hopkins UP, 1994; A. KWOLEK-FOLLAND, *Incorporating Women: A History of Women and Business in the United States*, Nova York, Palgrave, 1998; E. SPARKS, *Capital Intentions: Female Proprietors in San Francisco, 1850-1920*, Chapel Hill, The University of North Carolina Press, 2006; M. A. YEAGER (ed.) *Women in Business*, Cheltenham, Edward Elgar, 1999 (la majoria dels articles d'aquesta antologia en 3 volums són de tema americà). Es poden trobar exemples de treballs europeus (en anglès) a BEACHY, CRAIG, i OWENS, *Women, Business and Finance...*, i entre els articles continguts en el número especial d'*Enterprise and Society*, 2, 2001.

10. KWOLEK-FOLLAND, *Incorporating Women...*, 2-10, ressegueix la «reformulació» de la història de l'empresa que ha calgut dur a terme per tal d'«incorporar» les dones i el gènere a les anàlisis de l'empresa.

11. Alguns d'aquests temes han estat abordats per L. GÁLVEZ MUÑOZ, «Challenging a gender-neutral business history», *Imprese e Storia* 32, 2005, 269-94.

dones de classe mitjana baixa es relacionaven amb l'economia de maneres força diferents de com ho feien les «dames» més riques.

En desenvolupar aquests arguments, voldria també exhortar els historiadors de les dones en el món dels negocis a superar la tendència a presentar aquest camp historiogràfic, si més no en el context britànic, com a essencialment dicòtom.¹² Enmig de la política i les polèmiques de la història del gènere i l'econòmica, els partidaris de la «tesi de les esferes separades», que sostenen que el capitalisme industrial i comercial britànic va en gran mesura marginalitzar i oprimir les dones, se les tindrien amb una escola de professionals «revisionistes» que presenten les dones del vuit-cents com a actors econòmics lliures, desembarassades, la majoria, de traves ideològiques, legals i culturals. Aquest retrat força barroer de tot un camp historiogràfic amaga l'existència de tot un gruix de recerques cada cop més innovadores, matisades i sofisticades que exploren la relació entre gènere i canvi econòmic. El que jo defenso aquí és que cal que tinguem en compte la diversitat i complexitat de les experiències econòmiques de les dones de classe mitjana que aquests estudis revelen, si és que hem d'explotar plenament el gènere com a categoria d'explicació històrica i si les aproximacions feministes han de constituir una alternativa autèntica als prejudicis de gènere que sovint afecten els punts de vista de la història (econòmica i empresarial) en general. La visió que aquest article presenta és més optimista, respecte de les perspectives d'una més plena incorporació del gènere a la història de l'empresa i l'activitat empresarial al segle XIX, que no la que ofereix un treball recent de Katrina Honeyman.¹³ Tot i que *dins de* la història de l'empresa a la Gran Bretanya hi ha probablement mostres del que Honeyman descriu com a «la prevalent ceguesa davant les qüestions de gènere», jo diria que més enllà dels confins d'aquesta especialitat —i en paral·lel amb el que està passant a la historiografia nord-americana, tal com he explicat abans— hi ha senyals de l'emergència d'un camp d'investigació interdisciplinari que és obert pel que fa a la teoria, inventiu en l'anàlisi i un animat terreny de debat.¹⁴

L'article comença amb la consideració del context legal i ideològic de les activitats econòmiques femenines, ja que és sens dubte la reavaluació d'aquests impor-

12. Per a una àmplia, però a hores d'ara superada revista, vegeu J. THOMAS, «Women and capitalism: Oppression or emancipation? A review article», *Comparative Studies in Society and History* 30, 1990, 535-49. Tot i que cobreix molt més terreny que no el del paper econòmic de les dones, es pot trobar un útil resum de la bibliografia recent a R. SHOEMAKER, *Gender in English Society, 1650-1850: The Emergence of Separate Spheres?*, Londres, Longman, 1998. Per a un examen que inclou el més ampli context europeu, vegeu R. BEACHY, B. CRAIG i A. OWENS, «Introduction», BEACHY, CRAIG i OWENS (eds.), *Women, Business and Finance...*, 1-19.

13. HONEYMAN, «Doing business with gender...». L'autora presenta alguns arguments semblants en un article ressenya anterior, K. HONEYMAN, «Engendering enterprise», *Business History* 43, 2001, 119-126.

14. HONEYMAN, «Doing business with gender...», 471, però l'autora reconeix (474-476) l'existència d'un considerable corpus de recerques en història de les dones que es planteja la qüestió del paper de les dones en l'empresa.

tants marcs dins els quals operaven les dones que ha comportat el creixent interès per la investigació del seu paper econòmic. L'article passa després a considerar un problema familiar per als historiadors de l'activitat econòmica de les dones de classe mitjana: l'existència o no de fonts. Tot i que les dones semblen sovint absents de les fonts habituals de la història econòmica, la recerca recent ha trobat maneres noves de rescatar l'actuació econòmica femenina i ha desvetllat la consciència del caràcter esbiaixat, en termes de gènere, de totes les fonts històriques. En l'apartat que segueix, l'article examina algunes de les principals conclusions dels estudis recents sobre les dones i els negocis a la Gran Bretanya en procés d'industrialització, tot explorant i subratllant la diversitat de l'activitat empresarial femenina. Finalment, a la conclusió, plantejo algunes futures qüestions i direccions de recerca, insistint en especial en la necessitat de repensar en l'àmbit teòric la relació entre gènere i actuació econòmica i d'explorar noves fonts accessibles.

La ideologia, el dret i l'actuació econòmica de les dones

EL DRET

Tradicionalment s'ha donat per suposat que la capacitat de les dones d'intervenir en el món dels negocis a l'Anglaterra dels segles XVIII i XIX estava molt restringida per la llei. A diferència de gran part de la resta d'Europa, on les dones conservaven durant la vida matrimonial la possessió de com a mínim alguna part dels seus béns i la seva propietat, la ficció legal del dret comú anglès dita *coverture* desposseïa les casades de la major part dels seus drets de propietat.¹⁵ El marit prenia possessió dels béns de la muller i «cobria» la seva identitat jurídica durant tota la vida conjugal.¹⁶ D'acord amb aquesta disposició del dret comú, doncs, les casades no podien obtenir crèdits ni contraure deutes; no podien adquirir ni posseir béns, i no podien emprendre accions judicials, com ara posar plet a algú per no-pagament de deutes. La dona no tenia altra personalitat jurídica que la del seu marit i aquesta mena d'accions econòmiques només podien ser empreses en el nom d'aquest. És comprensible que molts historiadors hagin interpretat aquesta situació legal com una forma d'opressió de les dones casades.¹⁷ És una situa-

15. Sobre el context general europeu, vegeu A. ERICKSON, «The marital economy in comparative Perspective», M. ÅGREN i A. ERICKSON (eds.), *The Marital Economy in Scandinavia and Britain 1400-1900*, Aldershot, Ashgate, 2005, 3-22.

16. Sobre la *coverture* (i els seus efectes ambivalents) vegeu J. BAILEY, «Favoured or oppressed? Married women, property and “coverture” in England, 1660-1800», *Continuity and Change* 17, 2002, 351-372; i J. BAILEY, *Unquiet Lives: Marriage and Marriage Breakdown in England 1660-1800*, Cambridge, CUP, 2003; A. ERICKSON, *Women and Property in Early Modern England*, Londres, Routledge, 2003; FINN, «Women, consumption and coverture...»; PHILLIPS, *Women in Business...*, cap. 2.

17. Vegeu, per exemple, M. SHANLEY, *Feminism, Marriage and the Law in Victorian England, 1850-1895*, Londres, I. B. Tauris, 1989.

ció que sembla, en efecte, exclou tota possibilitat d'actuació econòmica independent i proscriure les casades del món dels negocis. I de fet la llibertat legal d'emprendre activitats econòmiques per dret propi no els va ser concedida fins a l'aprovació de les lleis sobre la propietat de les casades, els Married Women's Property Acts, de 1870 i 1882.¹⁸

En anys recents, però, historiadors del dret i del gènere han reexaminat la doctrina de *coverture* i el seu lloc dins els complexos i pluralistes règims jurídics desenvolupats a Anglaterra durant l'edat moderna i, bé que s'admet que l'estatus de *feme covert* podia ser econòmicament restrictiu per a algunes casades, Margot Finn ha sostingut que la *coverture* va ser sovint «passada per alt o atenuada a la pràctica».¹⁹ Això no obeïa només al desig pràctic d'alliberar les dones d'algunes de les restriccions més grosses del dret matrimonial; la *coverture* també era vista sovint com un impediment legal per als marits i per a la unitat familiar en conjunt. A la segona meitat del set-cents abundaven les històries exemplars d'homes arruïnats per mullers «frívoles» que s'aprofitaven de la seva invisibilitat jurídica per a acumular deutes en nom del marit!²⁰

Amb tot, el dret comú era només un dels elements del complex règim jurídic anglès. Segons Amy Erickson, «potser la majoria de les famílies angleses trobaven la manera, perfectament legal, de sostreure's als efectes de la "*coverture*".²¹ Per a aconseguir-ho, recorrien a altres instruments jurídics, com contractes, fideï-comisos i promeses, capítols matrimonials i altres contractes legals que permetien d'evadir algunes de les restriccions de la *coverture*. Amb freqüència l'ús d'aquests instruments donava a les casades un poder econòmic més gran que no permetia, en teoria, el dret comú i les dotava d'una plataforma a partir de la qual podien intervenir en els negocis i l'activitat empresarial. Per tal d'establir i mantenir aquests drets calia acudir a altres branques del dret. El dret consuetudinari, per exemple, oferia a les casades que vivien en certs municipis urbans (entre ells Londres, Oxford, Cambridge, Chester, Lincoln i Worcester) la possibilitat d'obtenir l'estatus de *feme sole*, que els permetia d'exercir un ofici amb independència del control conjugal.²² Una manera més corrent d'evitar, per part de les dones, els constrenyiments de la *coverture* era exercir el seu dret equitable de

18. Sobre els orígens de les lleis, vegeu R. MORRIS, «Men, women, and property: the reform of the Married Women's Property Act 1870», F. L. THOMPSON (ed.), *Landowners, Capitalists, and Entrepreneurs: Essays for Sir John Habakkuk*, Oxford, Clarendon Press, 1994, 171-91; R. MORRIS, *Men, Women and Property in England, 1780-1870: A Social and Economic History of Family Strategies amongst the Leeds Middle Class*, Cambridge, CUP, 2005, cap. 10; L. HOLCOMBE, *Wives and Property: Reform of the Married Women's Property Law in Nineteenth-Century England*, Toronto, Toronto UP, 1983; SHANLEY, *Feminism, Marriage and the Law...*

19. FINN, «Women, consumption and coverture...», 707.

20. FINN, «Women, consumption and coverture...», 704-705.

21. A. ERICKSON, «Coverture and capitalism», *History Workshop Journal* 59, 2005, 13.

22. Vegeu PHILLIPS, *Women in Business...*, cap. 3; i M. PRIOR, «Women and the urban economy: Oxford, 1500-1800», M. PRIOR (ed.), *Women in English Society, 1500-1800*, Londres, Methuen, 1985, 93-117.

signar un contracte matrimonial que els donés control sobre els seus «béns separats» (normalment diners o propietats posseïts abans del matrimoni).²³ En aquells casos en què la dona aportava al matrimoni interessos comercials el principi de la «separació de béns» oferia protecció valuosa contra els possibles creditors del marit que, en dret comú, haurien pogut reclamar pagament sobre la propietat de la muller. Altres instruments equitables, sobretot els fideïcomisos privats, proporcionaven també un mitjà de protegir la propietat i els interessos econòmics de les dones. Un fideïcomís podia invertir la propietat dels béns d'una dona en un tercer. Un fideïcomís prudentment dissenyat feia així possible per a les dones prendre control dels seus béns per procuració.²⁴ En aquests casos, com ha observat recentment Amy Erickson, la titularitat de la propietat importava més que no la possessió física.²⁵ Nicola Phillips, per la seva banda, ha indicat que les anomenades *Courts of Equity*, que dictaminaven en afers litigiosos a base d'aplicar principis d'equitat i consciència, oferien a les dones i a les famílies un altre mitjà de corregir o eludir algunes de les rigideses del dret comú. La *Court of Chancery* o Tribunal de la Cancelleria, la famosa *court of equity* de Londres, va esdevenir una important institució per a la regulació i l'adjudicació de moltes activitats comercials i, com ha començat a revelar la recerca, va ser molt usada, i amb èxit, a començos del segle XVIII, per dones amb ambicions empresarials.²⁶ De manera semblant, Hannah Barker ha demostrat que les dones de negoci van ser molt actives en l'anomenada *Court of Exchequer* del comtat de Lancashire, en una època més tardana del mateix segle.²⁷

Aquesta àmplia reavaluació de la situació jurídica ha permès sense cap mena de dubte als historiadors de les activitats econòmiques de les dones de classe mitjana de mirar més enllà de la qüestió teòrica dels drets legals i concentrar-se en canvi en la pràctica legal habitual. La llei és vista, doncs, de manera creixent, com un instrument flexible més que no una força constrenyedora. És evident que certes dones van esdevenir efectivament força hàbils en l'explotació del complex, pluralista i de vegades desconcertant règim jurídic anglès. Fins i tot la

23. La pràctica dels contractes matrimonials entre famílies aristocràtiques ha estat estudiat en cert detall per S. STAVES, *Married Women's Separate Property in England, 1660-1833*, Cambridge MA, Harvard UP, 1990. Si més no per a l'edat moderna, A. ERICKSON («Common law versus common practice: the use of marriage settlements in Early Modern England», *Economic History Review* 43, 1990, 21-39) sosté que eren també corrents entre altres sectors socials.

24. C. STEBBINGS, *The Private Trustee in Victorian England*, Cambridge, CUP, 2002. Per a la importància dels fideïcomisos per a l'estudi dels drets de propietat de les dones, vegeu M. BERG, «Women's property and the industrial revolution», *Journal of Interdisciplinary History* 24, 1993, 233-50.

25. A. ERICKSON, «Possession—and the other one-tenth of the law: assessing women's ownership and economic roles in early modern England», *Women's History Review* 16, 2007, 369-385.

26. PHILLIPS, *Women in Business...*, cap. 4. A causa de la limitada catalogació de les actes de judici del Tribunal de la Cancelleria, l'anàlisi de Phillips només comprèn el segle XVIII.

27. BARKER, *The Business of Women...*, cap. 5.

coverture podia ser aprofitada a efectes econòmics per les dones: com a mecanisme per a evitar certes obligacions i com a mitjà d'assegurar-se la manutenció econòmica a la vellesa.²⁸ De fet, la creixent actuació jurídica de les dones és vista com a senyal del seu creixent poder econòmic. En una importat, tot i que bàsicament especulativa, contribució recent al debat, Erickson ha suggerit que la complexa estructura, en termes de gènere, de la llei de la propietat a l'Anglaterra moderna va ser crucial en el desenvolupament capitalista de la «primera nació industrial». La singularitat de la *coverture*, que sembla un constrenyiment per a les casades angleses en comparació amb les d'altres estats europeus, va estimular en realitat un millor coneixement del dret i la disposició a utilitzar creativament instruments jurídics com els contractes que «van ajudar a crear un ambient en el qual la idea de la garantia jurídica dels conceptes teòrics de la propietat va esdevenir moneda corrent».²⁹ En altres paraules, la més gran familiaritat de les dones (i dels homes) amb el dret va ajudar a fer arrelar un nivell de seguretat econòmica i de perícia legal que va lubricar l'intercanvi capitalista i estimular el desenvolupament econòmic.

L'article d'Erickson fa una altra observació fonamental sobre la posició de les dones dins el sistema legal anglès: les dones no casades —vídues i solteres— gaudien de molta més llibertat jurídica i econòmica que moltes de les seves homòlogues europees, l'actuació econòmica de les quals era sovint refrenada per la institució de la tutela.³⁰ A Anglaterra aquestes dones eren, si més no en teoria, actors econòmics lliures, capaces d'intervenir en el món dels negocis en les mateixes condicions que els homes. Malgrat, però, tota l'atenció que els historiadors anglesos han abocat damunt els constrenyiments legals que afectaven les casades, relativament pocs n'han prestat alguna a aquesta «altra cara» de la *coverture*.³¹ La cosa és tant més sorprenent que les dones soles, vídues i solteres formaven una part molt important de la població femenina.³² Els censos vuitcentistes per a Anglaterra i el País de Gal·les revelen que només la meitat aproximada de les dones de més de 15 anys eren casades (i doncs sotmeses a *coverture*). Aquest predomini de les dones soles era en part conseqüència del desequilibri demogràfic entre els sexes, amb un nombre considerablement més gran de dones que d'homes en moltes viles i ciutats. A mitjan l'era victoriana l'«excés» de dones sense marit va provocar força debat i preocupació moral

28. Per a més detalls, BARKER, *The Business of Women...*, cap. 5.

29. ERICKSON, «Coverture and capitalism...», 5.

30. Coincidint amb la recent reavaluació de la *coverture* a Anglaterra, alguns historiadors europeus han indicat que la tutela sovint no era tan opressiva com se sol creure. Vegeu, per exemple, A. IGHE, «Minors, guardians and inheritance in early nineteenth-century Sweden: a case of gendered property rights», D. GREEN i A. OWENS (eds.), *Family Welfare: Gender, Property and Inheritance since the Seventeenth Century*, Westport CT, Praeger, 2004, 217-242.

31. ERICKSON, «Coverture and capitalism...», 2.

32. Hi ha algunes excepcions importants. Vegeu, per exemple, B. HILL, *Women Alone: Spinsters in England, 1660-1850*, Londres/New Haven, Yale UP, 2001.

sobre les probables conseqüències socials de l'existència d'aquest grup «excedentari» o «redundant» de dones.³³ Lliures, però, de les restriccions de la *coverture* o la tutela, aquestes dones podien ingressar en el món dels negocis. Com han assenyalat Alison Kay i d'altres, per a moltes dones soles una vida d'activitat empresarial deu haver estat, de fet, una necessitat econòmica.³⁴

La tesi d'Erickson que la singularitat, en termes de gènere, del dret anglès sobre la propietat va promoure, i no obstaculitzar, una societat empenedora és, doncs, clarament plausible, sobretot a la llum de l'evidència demogràfica sobre l'estat civil de les dones i l'organització de les unitats domèstiques vuitcentistes.³⁵ Tot i que encara requereix més comprovació empírica, la seva hipòtesi és tota una indicació de fins a quin punt ha canviat la visió de la relació entre gènere i dret, proveïnt així un important punt de partida per al reconeixement de la possibilitat d'actuació econòmica de les dones.

Amb tot, seria un error exagerar la importància d'aquesta reavaluació. Les llibertats, per exemple, que la condició de *feme sole* suposadament permetia no eren sempre tan favorables i, a més a més, al segle XIX el costum sembla haver desaparegut ja de totes les regions fora de Londres.³⁶ Els complicats contractes matrimonials eren cosa sobretot de les elits i, encara que és probable que un nombre considerable d'homes i dones en signessin, l'autèntic abast del seu ús no ens és realment conegut. Instruments com els fideïcomisos, tot i que de vegades oferien protecció a la propietat femenina, podien ser també usats pels homes per a controlar l'accés de les dones als recursos econòmics; aquest era especialment el cas de les vídues, que sovint trobaven limitat l'accés als béns familiars després de la mort del marit.³⁷ I sobretot no hi ha dubte que la *coverture* continuava sent un gran impediment per a moltes dones.³⁸

Sembla evident, doncs, que una simple exposició històrica linear de la gradual emancipació legal i econòmica de les dones angleses no cobreix la diversitat de l'experiència femenina en aquest terreny. Com ha observat Margot Finn,

33. Vegeu M. ANDERSON, «The social position of spinsters in mid-Victorian Britain», *Journal of Family History* 9, 1984, 377-393; i D. GREEN, «Independent women, wealth and wills in nineteenth-century London», J. STOBART i A. OWENS (eds.), *Urban Fortunes: Property and Inheritance in the Town, 1700-1900*, Aldershot, Ashgate, 2000, 195-222.

34. A. KAY, «Small business, self-employment and women's work-life choices in nineteenth century London», J. BROWN, D. MITCH i M. VANLEEUEWEN (eds.), *Origins of the Modern Career*, Aldershot, Ashgate, 2004, 191-206.

35. E. GORDON i G. NAIR, «The myth of the Victorian patriarchal family», *The History of the Family* 7, 2002 125-138.

36. PHILLIPS, *Women in Business...*, cap. 3.

37. A. OWENS, «Property, gender and the life course: inheritance and family welfare provision in early nineteenth-century England», *Social History* 26, 2001, 299-317.

38. Per a un resum útil dels debats polítics de l'època a l'entorn dels efectes de les diverses fórmules legals que regulaven l'accés de les dones casades a la propietat, B. GRIFFIN, «Class, gender and liberalism in parliament, 1868-1882: The case of the Married Women's Property Acts», *The Historical Journal* 46, 2003, 59-87.

les dones estaven sotmeses a «múltiples capes de raciocini jurídic, social i econòmic» que variaven tant geogràficament com amb el temps.³⁹ Però una observació potser encara més important, pel que fa a l'enfocament d'aquest article, sobre aquesta revisió reavaluadora de la relació entre gènere, actuació econòmica i dret, és que s'ha concentrat fonamentalment sobre l'edat moderna. Continuem sense saber gaire sobre el funcionament del dret matrimonial i altres branques del dret durant el segle XIX, l'època en què se suposa que el creixement econòmic de la Gran Bretanya va disparar-se de debò. Curiosament s'ha escrit molt poc sobre l'impacte econòmic de les lleis sobre la propietat de les casades, els «Married Women's Property Acts», de la darrera part del segle —especialment sobre les oportunitats que aquesta legislació podria haver creat per a les dones en el camp dels negocis.⁴⁰

LA IDEOLOGIA

Però encara que la llei mateixa no fos sempre un impediment perquè les dones intervinguessin en el món dels negocis, forces ideològiques i discursos culturals més generals podien posar barreres a l'activitat emprenedora de les dones i establir paràmetres a la seva actuació econòmica. La importància de la ideologia del gènere en la conformació de les vides de les dones de classe mitjana a l'Anglaterra en procés d'industrialització i en altres llocs ha estat i és tema d'animat debat entre els historiadors.⁴¹ Sota l'impuls de la creixent separació entre treball i residència i, si més no a gran part de l'Europa del nord, de les doctrines d'una forma cada cop més agressiva de protestantisme evangèlic, l'associació de les dones amb la cultura de la domesticitat, se'ns diu, va confinar la iniciativa femenina entre les quatre parets de la llar de classe mitjana.⁴² Allà dins, les dones exercien un limitat paper econòmic de consumidores i, d'una manera més vaga, de productores de capital social.⁴³ Aquesta separació sexual de papers, d'acord amb

39. M. FINN, «Debt and credit in Bath's Court of Requests, 1829-39», *Urban History* 21, 1994, 219.

40. Vegeu, però, sobre com la llei de 1870 va alterar l'accés de les dones als recursos domèstics i el seu control damunt ells, els articles de M. COMBS, «Wives and household wealth: the impact of the 1870 British Married Women's Property Act on wealth-holding and share of household resources», *Continuity and Change* 19 (1), 2004, 141-163; «A measure of legal independence: the 1870 Married Women's Property Act and the wealth-holding patterns of British wives», *Journal of Economic History* 65, 2005, 1028-1057; i «Cui Bonò? The 1870 British Married Women's Property Act, bargaining power, and the distribution of resources within marriage», *Feminist Economics* 12, 2006, 51-83.

41. Sobre això hi ha una vasta bibliografia, amb resums útils a la introducció a l'edició revisada (2002) de DAVIDOFF i HALL, *Family Fortunes...*, xiii-l; i a L. DAVIDOFF, «Gender and the "great divide": public and private in British gender history», *Journal of Women's History* 15, 2003, 11-27.

42. Per a un tractament detallat, BEACHY, CRAIG i OWENS, «Introduction...».

43. S. YOHAN, «Crippled capitalists: the inscription of economic dependence and the challenge of female entrepreneurship in nineteenth-century America», *Feminist Economics* 12, 2006, 87.

la qual els homes de classe mitjana entraven en el competitiu món públic de la creació de riquesa i de la política, mentre que les dones quedaven restringides a les tasques, «pròpies del sexe», de l'agençament de la llar i la reproducció domèstica, se situa, segons Davidoff i Hall a l'arrel mateixa de la identitat de la classe mitjana i al centre de la formació dels grups socials burgesos a l'Anglaterra en procés d'industrialització.⁴⁴ Però, com ja he dit més amunt, aquesta idea ha estat sotmesa a una crítica decidida i múltiple.⁴⁵ Dues objeccions en particular li han estat fetes. La primera és que la separació de papers segons el sexe i, especialment, l'associació de les dones amb l'esfera domèstica han estat una constant històrica durant moltes èpoques i no és possible de veure-hi una creació de la classe mitjana anglesa a finals del segle XVIII i començos del XIX.⁴⁶ La segona, i més important pel que fa a aquest article, és que la formulació d'aquests papers de gènere a través de tota una sèrie de textos culturals i discursos populars no s'ajusta necessàriament a la realitat de les vides dels homes i les dones. Per dir-ho en poques paraules, cal no prendre la ideologia com a guia de la pràctica quotidiana, en la qual la interpretació normativa dels papers de gènere podia ser resistida, reconfigurada, transgredida o simplement ignorada. Malgrat les prevencions culturals contra la seva capacitat per a l'activitat econòmica (i especialment la idea, expressada per Mrs Strickland en la cita que encapçala l'article, que aquesta activitat podia afectar la seva «respectabilitat» o la de la família), les dones van intervenir en els negocis, en el comerç i la indústria, entre altres raons perquè moltes dones de classe mitjana es trobaven fora del model de la família «patriarcal», que era aquell al qual s'aplicava més directament la ideologia de la separació d'esferes.⁴⁷ Per necessitat, però també per elecció, moltes dones buscaven la manera d'obtenir els ingressos adequats per a mantenir-se elles mateixes. Ni més ni menys que el dret, doncs, la ideologia no era una barrera impenetrable a la iniciativa femenina, sinó una cosa que les dones s'espavilaven a manipular creativament o a esquivar.⁴⁸

A més a més, tot i que els historiadors s'han deixat captivar per l'aparentment ubíqua retòrica del «públic» i el «privat» a les fonts de l'època, altres llenguatges i altres discursos eren usats per a parlar de l'activitat econòmica de les dones.⁴⁹ Aquests discursos no sempre presentaven la intervenció de les dones en els negocis com a incompatible amb la feminitat burgesa, sinó que circulaven altres imatges, més positives, de la dona independent i econòmicament activa. Com va observar no fa gaire Bridget Hill «tota la qüestió de la respectabilitat, de qui afectava i de fins a quin punt restringia les iniciatives empresarials de les dones, s'ha

44. DAVIDOFF i HALL, *Family Fortunes...*

45. Vegeu, per exemple, J. LEWIS, «Separate spheres: threat or promise?», *Journal of British Studies* 30, 1991, 105-15.

46. VICKERY, «Golden age...».

47. GORDON i NAIR, «The myth of the Victorian patriarchal family...».

48. Vegeu sobretot els treballs citats més amunt de KAY, *The Foundations of Female Enterprise...*; i «Small business, self-employment and women's work-life choices...».

49. PHILLIPS, *Women in Business...*, part III.

d'investigar molt més». ⁵⁰ En un estudi més recent de la vida comercial de la classe mitjana baixa a les ciutats del nord d'Anglaterra a les darreries del segle XVIII i començaments del XIX, Hannah Barker arriba a la conclusió que «és prou clar que les dones de negocis —en particular, aquelles que controlaven les seves pròpies empreses— podien fer-se una posició respectable dins l'esfera pública en virtut de la seva activitat, a més a més de les més previsibles manifestacions de feminitat domèstica i moralitat». ⁵¹ En aquests casos els negocis i la respectabilitat domèstica no eren pas incompatibles. Cal afegir, finalment, que, tot i que és important reconèixer que les ideologies de l'època sovint intentaven de marginalitzar i oprimir les dones de classe mitjana, la idea que a les dones se'ls negava sempre poder i actuació econòmica no ofereix als historiadors feministes de les dones i l'empresa una base constructiva des de la qual emprendre la seva recerca. Per això, Christine Wiskin ha proposat que, en comptes de mirar enrere des de la ideologia vuitcentista de la domesticitat, l'estudi de l'activitat empresarial de les dones sigui abordada com una «història de les possibilitats industrials». ⁵²

Les fonts històriques i l'actuació econòmica de les dones

Un dels problemes dels historiadors de les dones i els negocis a l'Anglaterra en procés d'industrialització, però, és on anar-ne a trobar l'actuació econòmica. Les forces combinades del dret i la ideologia han silenciat sovint les dones als arxius. Igual que en molts països d'Europa, algunes de les fonts fonamentals per a l'estudi de la història econòmica més aviat callen sobre la contribució de les dones. Així, per exemple, els censos de població, el primer dels quals és del 1801, són notòriament muts a l'hora d'enregistrar-ne les ocupacions. ⁵³ Les dones apareixen comptades sota l'ocupació del marit (per raó de la *coverture*) o, més correntment, només se'n fa constar l'estat civil. El mateix passa amb molts altres documents «oficials» produïts per l'estat o d'acord amb certes formalitats jurídiques, com testaments, minuts de drets d'herència, llibretes de contribució i certes actes de tribunals públics. Altres fonts que interessin l'activitat econòmica, com les guies comercials, poden donar informació sobre l'activitat empresarial de les dones, però fins i tot aquestes és comprovat que estan distorsionades en favor dels homes. ⁵⁴ A més a més, aquesta documentació sovint ofereix poca cosa més

50. HILL, *Women Alone...*, 45.

51. BARKER, *The Business of Women...*, 88-89.

52. C. WISKIN, «Women, finance and credit in England, c. 1780-1826», tesi doctoral inèdita, Universitat de Warwick, 2000, 44.

53. E. HIGGS, «Women, occupation and work in the nineteenth-century censuses», *History Workshop Journal* 23, 1987, 59-80.

54. Però vegeu BARKER, *The Business of Women...*, 47-71, sobre l'ús de les guies comercials per a destriar la contribució pròpiament femenina a les economies urbanes creixents de Manchester, Leeds i Sheffield.

que un ràpid besllum de l'economia femenina que permet fins a cert punt comptar caps, però aporta molt poca informació sobre el comportament de les dones o la seva experiència. Amb tot, si les dones es mantenen (relativament) ocultes en certes fonts d'arxiu, els historiadors feministes sostenen que això no ha de ser pas interpretat com a senyal que el seu paper dins l'empresa també quedava sempre amagat. Cal no deixar que el biaix sexual de les fonts entrebanqui l'intent d'entendre la realitat de les experiències econòmiques corrents de les dones.

I de fet existeixen fonts que permeten de veure'n millor l'actuació econòmica. Diversos historiadors, per exemple, han trobat en la documentació de les assegurances contra incendi una mina d'informació profitosa sobre els actius i les estratègies comercials de les dones.⁵⁵ A partir de la segona meitat del segle XVIII, l'assegurança es va estendre àmpliament per tot Anglaterra, a mesura que homes i dones començaven a adonar-se d'alguns dels riscos principals de l'activitat comercial i a intentar de protegir-se'n. Els documents d'assegurança, que aporten informació tant sobre la titularitat de l'empresa com sobre els seus actius —locals, existències, equipament, eines i instal·lacions fixes— han sobreviscut en grans quantitats. Aquesta informació pot menar a altres descobriments com ara el grau de capitalització de les empreses en mans de dones o les actituds d'aquestes davant la prevenció del risc o l'acumulació de capital.

Girant-se a una font molt diferent, Alison Kay ha usat una forma de publicitat, les targetes comercials, per a mostrar com algunes dones emprenedores van fer-se hàbilment un lloc al mercat i van intentar activament de definir la demanda consumidora de productes com els vestits i els barrets de dona.⁵⁶ Els anuncis de diari, que van proliferar després de la reducció de l'impost el 1853, ofereixen potencialment descobriments semblants.⁵⁷ Altres investigadors, notablement Nicola Phillips i Hannah Barker, han examinat els arxius judicials, en particular, els documents exhibits en prova en plets dirimits als tribunals de la Cancelleria i de l'Exchequer, documents que poden obrir una perspectiva breu però reveladora sobre el paper de les dones dins les economies locals.⁵⁸ En aquells casos en què hi havia dones pel mig, especialment en plets sobre propietat i actius comercials, és possible d'establir amb més claredat el sentit del seu paper econòmic dins la família, propera i llunyana, però també dins la comunitat comercial en general. La documentació personal, per fi, la correspondència i els dietaris ofereixen una visió relativament rara i sovint excepcionalment rica del

55. A. KAY, «Revealing her assets: liberating the Victorian businesswoman from the sources», *Business Archives: Sources and History* 92, 2006, 1-16; PHILLIPS, *Women in Business...*, cap. 6 i 7; D. BARNETT, *London, Hub of the Industrial Revolution. A Revisionary History*, Londres, Tauris, 1998.

56. A. KAY, «Retailing, respectability and the independent woman in nineteenth-century London», BEACHY, CRAIG i OWENS (eds.), *Women, Business and Finance...*, 152-166.

57. Per a exemples setcentistes i del primer vuit-cents, PHILLIPS, *Women in Business...*, cap. 9; BARKER, *The Business of Women...*, 73-89.

58. BARKER, *The Business of Women...*, cap. 5; PHILLIPS, *Women in Business...*, cap. 4.

món i la vida de les dones de negoci. L'exemple anglès més conegut n'és potser el de la propietària del comtat de Yorkshire Anne Lister, la història de la qual ha estat esplèndidament narrada per Jill Liddington.⁵⁹ La seva investigació dels abundants papers personals i correspondència de Lister, que comencen als primers anys de la dècada de 1830, mostra com aquesta no sols va desplegar gran activitat en la gerència d'una important cartera de valors immobiliaris i comercials, sinó com va usar la seva riquesa i els seus contactes per a exercir influència política. Vet aquí certament una dona que no se sentia gens restringida ni marginalitzada per la ideologia de la «separació d'esferes».

Dones emprenedores

Usant, doncs, una àmplia gamma de fonts i desplegant una gran varietat de tècniques metodològiques —des de la capacitat analítica de les bases informàtiques de dades fins als refinaments interpretatius de la deconstrucció textual i l'anàlisi de discurs— els historiadors estan començant a descobrir tant la remarcable extensió com la sorprenent diversitat de l'activitat empresarial de les dones durant el segle XIX «llarg». En aquesta secció de l'article vull presentar algunes de les conclusions fonamentals de la recerca més recent, insistint en la varietat de les contribucions que les dones van fer a l'economia del país. Al mateix temps, miraré de subratllar alguns dels aspectes en els quals el món dels negocis va continuar sent regit pel gènere.

EMPRESSES FEMENINES

La insistència de Leonore Davidoff i Catherine Hall en el caràcter ocult de la participació de les dones de classe mitjana en els negocis ha estat rebutjada per investigacions recents que han estudiat dones que eren propietàries de les seves pròpies empreses i en duïen elles mateixes la gestió. El creixement d'aquest important sector de l'activitat econòmica, dominat, a causa dels impediments legals, per les dones sense marit, ha de ser entès dins el context d'una economia consumidora en desenvolupament, de la creixent urbanització i de l'esbiaixament sexual de l'estructura demogràfica de les viles i ciutats d'Anglaterra. Aquestes condicions oferien a les dones de classe mitjana tota una sèrie d'incentius per a emprendre negocis, des de la necessitat de mantenir-se a si mateixes en els casos de viduïtat fins al desig d'explotar comercialment les demandes d'una societat cada cop més deliberadament consumidora.

Tot insistint que, lluny de retirar-se dins el món domèstic, les dones podien realment accedir a les oportunitats empresarials, gran part de la bibliografia

59. J. LIDDINGTON, *Female Fortune: Land, Gender and Authority: Anne Lister's Diaries and Other Writings 1833-36*, Londres, Rivers Oram Press, 1997.

posa l'accent damunt la continuïtat de les formes d'intervenció de les dones de classe mitjana en els negocis durant el període que aquí ens ocupa. La documentació indica, sobretot, que els negocis regentats per dones tendien a concentrar-se en certs sectors de l'economia urbana: el comerç al detall i, en més petita mesura, la producció de béns de consum, com roba, aliments i beguda. Això es pot interpretar com un exemple de la marginalització de les dones, excloses d'altres sectors de l'economia pel persistent poder d'alguns dels gremis urbans i, als nous centres industrials, per l'expansió d'una cultura associativa empresarial masculina. Proves d'aquesta concentració es poden trobar, certament, per exemple al Londres de finals del set-cents i començos del vuit-cents.⁶⁰ A partir de les pòlisses d'assegurança contra incendis de l'empresa Sun Fire Office per al període de 1761 a 1861, Alison Kay ha demostrat que les dones, que eren aproximadament el 10% de tots els subscriptors de pòlisses, estaven concentrades en un nombre limitat d'oficis. Entre les categories més nombroses d'assegurades hi havia les modistes, les barreteres, les adrogueres, les mitgeres, les revenedores, les cafeteres i les botigueres de lli. De les seves dues mostres per al segle XIX (del 1851 i 1861) «aproximadament la meitat de les subscriptores de pòlisses es poden agrupar en sols deu oficis».⁶¹ A més a més, dels deu primers oficis, sis es mantenen en les mateixes posicions entre 1761 i 1861. Tant les recerques de Kay com documentació semblant aportada per Nicola Phillips semblen indicar certs canvis en aquestes pautes, especialment una presència femenina creixent en oficis «nous» i més especialitzats, com ara l'ensenyament, la venda de papereria i tabac i el comerç de vidre i pisa.⁶² Però aquesta tendència s'interpreta com un fenomen d'expansió i diversificació subsectorial més que no com una ampliació de l'àmbit d'actuació de les dones de negoci de la capital.

Atesa aquesta concentració d'activitats, no és rar de trobar historiadors de l'empresa femenina que parlin d'esfera econòmica «segmentada», en la qual certes activitats són designades com a *oficis de dona*.⁶³ Això és, sens dubte, part d'una visió estereotipada de l'empresa de gestió femenina que sosté que aquests negocis eren en general petits, estaven infracapitalitzats i retien beneficis limitats. Però, en la mesura en què aquest estereotip té credibilitat, cal observar que els «oficis de dona» del Londres vuitcentista reflectien l'estructura i l'organització de l'economia de la ciutat en general, que era ella mateixa de petita escala i orientada cap als gustos i les modes constantment canviants d'un

60. M. HUNT, *The Middling Sort: Commerce, Gender, and the Family in England, 1680-1780*, Berkeley, University of California Press, 1996, 133, indica una concentració semblant a escala nacional, a partir de l'estudi de la documentació de la Royal Exchange Assurance per a tot el país entre 1775 i 1786.

61. KAY, «Retailing and respectability...», 154.

62. PHILLIPS, *Women in Business...*, 142-145.

63. Per a una discussió crítica de les «esferes segmentades», vegeu J. SCOTT, «Comment: conceptualizing gender in American business history», *Business History Review* 72, 1998, 242-249.

gran mercat consumidor.⁶⁴ Si, com ha dit Gareth Stedman Jones, Londres era una ciutat de «petits mestres artesans», és poc sorprenent que fos també una de «petites mestresses».⁶⁵ En algunes revisions recents de l'economia de la capital, aquesta estructura empresarial de petites dimensions, flexible i orientada cap al consum s'interpreta com a senyal de força i dinamisme i podria ser que, com observa Nicola Phillips, els anomenats *oficis de dona* identificats més amunt oferissin, si més no en termes relatius, «el més gran potencial» d'acumulació de capital.⁶⁶ Potser, doncs, el que tenim davant són dones que, conscients de constreïments institucionals i ideològics més generals, s'agafaven a les oportunitats que oferia la «revolució del consum». En aquest sentit potser caldria veure aquestes dones com a especialment dotades d'esperit d'empresa.

En efecte, podien estar concentrades en uns pocs sectors, però no hi ha dubte que aquestes dones de negoci londinenques seguien certes estratègies comercials amb un grau considerable d'habilitat i confiança. Els documents d'assegurances estudiats per Nicola Phillips mostren com formaven amb freqüència societat, de vegades amb altres dones —sovint parentes— però també amb homes; cap a 1845 la meitat aproximada de les societats eren mixtes i en aproximadament la meitat d'aquests casos les dones estaven establertes amb homes amb els quals no semblen haver tingut cap parentiu.⁶⁷ Les societats proporcionaven accés a més capital i competència, alhora que dispersaven el risc de la responsabilitat legal. Certes formes de contracte de societat, com, per exemple, els casos en què les dones empenien negocis amb una germana, els permetien d'explotar proteccions jurídiques com la *joint tenancy* o titularitat conjunta, que impedia la divisió dels actius i la seva apropiació per marits i creditors.⁶⁸ L'anàlisi agregada dels valors de les propietats assegurades per dones indica que, tot i que molts negocis eren petits, alguns podien ser prou considerables: entre 1735 i 1845 el 75% de les barreteres van assegurar els seus actius en menys de 500 lliures esterlines, però es troben casos de pòlisses per valor de 10.000 lliures que indiquen que alguns negocis estaven molt més capitalitzats. A més a més, l'anàlisi detallada de les pòlisses d'assegurança revela que les dones de negoci sabien com diversificar les carteres de valors immobiliaris, sobretot a través de la inversió en propietats de lloguer.⁶⁹

64. PHILLIPS (*Women in Business...*, 154) conclou, a partir de documentació d'assegurances, que la gamma de mides de les empreses dirigides per dones és «extraordinàriament semblant a la de tots els oficis de Londres».

65. G. STEDMAN JONES, *Outcast London: A Study in the Relationship between Classes in Victorian Society*, Oxford, OUP, 1971, 29.

66. PHILLIPS, *Women in Business...*, 172. Per a reinterpretacions de l'economia vuitcentista de Londres, vegeu D. GREEN, «The nineteenth-century metropolitan economy: a revisionist interpretation», *London Journal* 21, 1996, 9-26; i P. JOHNSON, «Economic development and industrial dynamism in Victorian London», *London Journal* 21, 1996, 27-37.

67. PHILLIPS, *Women in Business...*, 136.

68. PHILLIPS, *Women in Business...*, 135.

69. PHILLIPS, *Women in Business...*, 153-54 i 158-59.

La documentació d'assegurances també revela que, pel que fa a moltes empreses gestionades per dones, «l'habitatge continuava sent el local de negoci preferent» per a les dones de Londres.⁷⁰ Alison Kay sosté que això permetia a les dones de fer encaixar les responsabilitats domèstiques, com la cura dels infants, amb la possibilitat de generar uns ingressos.⁷¹ Seguida amb prudència, aquesta estratègia permetia a algunes dones d'esquivar les susceptibilitats ideològiques dels primers temps de l'era victoriana. L'allotjament a dispesa és un dels sectors de l'economia terciària de Londres en el qual les dones van tenir una presència important durant el segle XIX: els anuaris comercials indiquen que el 1851 el 52,6% i el 1871 el 40,4% de les cases de dispesa eren mantingudes per dones.⁷² Com a port imperial i capital estatal que era, la demanda d'allotjament a Londres era elevada i el seu proveïment era la mena de cosa que les dones eren en bona posició d'oferir a base de convertir les seves llars en un negoci. En una ciutat amb un ben sabut «excedent» de dones soles sense mantenidor, tenir gent a dispesa podia, per dir-ho en els mots més aviat despectius d'E. Kingsbury, proporcionar a «les dames vingudes a menys» un remei contra «el corc de les energies desaproveïtades».⁷³ Dit d'una altra manera, les dones burgeses podien esdevenir econòmicament productives sense haver de deixar el sagrat clos domèstic. És clar que encara hi havia qui expressava dubtes sobre les cases de dispeses i altres negocis centrats a la llar que representaven potencialment la mercantilització de tasques considerades com a domèstiques i no s'acabaven d'avenir amb la preocupació coetània per la intimitat.⁷⁴ Però el cas de l'allotjament a dispesa revela fins a quin punt la ideologia del gènere era lluny de ser immutable i com de vegades podia ser adaptada per tal de permetre, en comptes de restringir, l'actuació econòmica de les dones.

Lluny del paisatge londinenc de petits negocis, la concentració sectorial de l'activitat econòmica femenina és potser més vistent encara. El recent estudi per Hannah Barker de l'activitat empresarial de les dones a Manchester, Leeds i Sheffield, trasllada els focus de l'atenció històrica de la capital al que es considera el cor de la revolució industrial, on el cotó, la llana i l'acer formaven la columna vertebral d'aquestes economies urbanes ràpidament emergents. Analitzant els anuaris comercials de les tres ciutats per al període 1773-1828, Barker descobreix «una extraordinària [...] predominança de dones en tres àrees: roba, alimentació i beguda».⁷⁵ Si s'hi afegeixen altres sectors majoritàriament femenins —infermeria, medicina, ensenyament i allotjament— aquesta concentració suma

70. PHILLIPS, *Women in Business...*, 172.

71. KAY, «Retailing and respectability...», 154.

72. A. KAY, «A little enterprise of her own: lodging house keeping and the accommodation business in nineteenth-century London», *London Journal* 28, 2003, 43.

73. Citat a KAY, «A little enterprise of her own...», 42.

74. KAY, «A little enterprise of her own...».

75. BARKER, *The Business of Women...*, 62; WISKIN («Women, finance and credit...», cap. 3) observa una concentració semblant a les West Midlands de finals del XVIII i començos del XIX.

el 88% del total de dones econòmicament actives incloses als anuaris. A la inversa, els homes dominen en els sectors de la manufactura, la venda a l'encant, la jardineria i la cria de bestiar, la construcció i el mobiliari, i el transport. Aquesta evidència semblaria confirmar la idea que a les dones els resultava difícil d'ingressar (si més no en qualitat de propietàries i gerents) en els oficis «de primera línia» d'aquestes ciutats industrials —les indústries més clarament associades amb els aspectes revolucionaris del canvi econòmic, com la innovació tecnològica i la producció a escala industrial. És aquesta, potser, la prova que les dones estaven confinades al «servei públic del món domèstic», a vendre béns de consum a altres dones i a convertir així en mercaderia la ideologia mateixa que impedia l'expansió de la seva actuació econòmica?⁷⁶

Seria imprudent d'arribar a una tal generalització. A les ciutats industrials del nord les situacions variaven molt. Mentre que a Leeds i a Manchester les indústries centrals de la llana i el cotó, respectivament, tendien a estar dominades pels homes, la documentació que Barker ha estudiat a Sheffield mostra un quadre diferent. Aquí les dones eren molt més presents al sector manufacturer i fins i tot les trobem involucrades en un cert nombre d'indústries relacionades amb el metall (el sector dominant a la ciutat), com la fabricació de llimes i de navalles d'afaitar. Barker creu que això podria ser conseqüència de la persistent importància del treball d'obrador en els oficis del metall, organització que facilitava la continuïtat de la intervenció femenina.⁷⁷ En efecte, el cotó, la llana i el metall poden haver estat els sectors «estrella» del paisatge econòmic de Manchester, Leeds i Sheffield, però la majoria d'economies industrials urbanes eren molt diverses i s'hi podien trobar negocis gestionats per dones en tot un ample espectre d'activitats.⁷⁸ A Stockport —una població cotonera propera a Manchester— les dones constituïen el 6% del total d'entrades de l'anuari comercial de 1828. A més de les llistes habituals de pastisseres, revenedores, taverneres, barreteres i botigueres de teles, una tal Amelia Potter hi figura com a filadora de cotó, mentre que Hannah Carrington hi surt com a negociant en fusta i Mary Thornley, com a fabricant de maons.⁷⁹ La documentació de la segona meitat del segle XIX relativa a Glasgow revela també una minoria significativa de dones que dirigien negocis aliens als oficis femenins tradicionals: fontaneres, dentistes, farmacèutiques, negociants en carbó, comptables, fotògrafes i dissenyadores apareixen als registres de la contribució industrial de la ciutat.⁸⁰

76. E. GORDON i G. NAIR, «The economic role of middle-class women in Victorian Glasgow», *Women's History Review* 9, 2000, 799.

77. BARKER, *Women in Business...*, 65-66.

78. BARKER, *Women in Business...*, cap. 2. Per a la diversitat de les economies industrials urbanes, vegeu S. NENADIC, «Businessmen, the urban middle classes and the "dominance" of manufacturers in nineteenth-century Britain», *Economic History Review* XLIV, 1991, 66-85.

79. PIGOT AND CO., *General and Classified Directory of Cheshire*, Londres, Pigot and Co, 1828. Vegeu A. OWENS, «Small fortunes: property, inheritance and the middling sort in Stockport, 1800-1857», tesi doctoral inèdita, Universitat de Londres, 2000, 92.

80. GORDON i NAIR, «The economic role...», 800.

Confirmant la varietat de situacions del sexe, les dones que eren propietàries d'un negoci o el dirigien elles mateixes poden haver estat concentrades en els «oficis de dones», però mai no eren absents del tot d'altres sectors de l'economia.

LES DONES I L'EMPRESA FAMILIAR

El segle XIX ha estat descrit com l'«era de l'empresa familiar».⁸¹ La família era sovint vista com la raó de ser del negoci i els seus membres, pròxims i llunyans, hi aportaven amb freqüència treball i capital. Mentre que algunes dones dirigien les seves pròpies firmes (sovint en benefici de tota una família), d'altres participaven en empreses menades per homes, que podien ser marit, germà o fill. És en aquesta situació que Davidoff i Hall sostenen que el paper de les dones a les empreses —com, per exemple, aportant-hi capital i contactes o força de treball— sovint quedava amagat. Tot i que les seves recerques presenten proves dignes de crèdit d'aquesta interpretació,⁸² altres historiadors han sostingut que la contribució de les dones a les empreses familiars era lluny de ser intranscendent i que les dones tot sovint hi assumien posicions que eren públicament visibles.

En aquest sentit, s'ha parat particular esment a la manera com la posició de la dona en el cicle vital podia afectar el seu paper dins l'empresa familiar. Segons Hannah Barker, «el fet de créixer en un negoci familiar volia dir que les noies podien adquirir experiència comercial des de molt joves», encara que era molt poc probable que passessin per un aprenentatge en regla.⁸³ El matrimoni comportava noves restriccions legals, però els interessos comercials podien preservar-se sota el principi d'equitat de la «separació de béns», alhora que l'involucrament en l'empresa del marit podia desenvolupar noves competències. Naturalment el caràcter dels negocis familiars variava moltíssim, però, sobretot tractant-se de petites empreses, seria un error pensar que les dones casades sempre estaven subordinades al marit en la gestió de la firma. Phillips esmenta documentació d'assegurances que demostra que, encara que el negoci pogués haver operat sota el nom del marit, la dona podia tanmateix tenir-hi vara alta.⁸⁴ Encara que negociessin en nom del marit (necessitat legal pràctica), en molts negocis de venda, com els d'alimentació, les dones figuraven en primer lloc dins de l'empresa familiar.

A les comunitats urbanes, el persistent poder dels gremis pot haver tingut efectes damunt la posició de les dones dins de negocis familiars i d'altres menes. D'origen medieval, aquest context institucional de l'empresa contribuïa, sens dubte, al costat de la llei i la ideologia del gènere, a fixar els papers econòmics de les dones dins dels negocis familiars. Alice Clark pensava que abans de la industrialització, a Anglaterra, el sistema gremial havia permès a les mullers i les

81. S. NENADIC, «The small family firm in Victorian Britain», *Business History* 35, 1993, 86.

82. DAVIDOFF i HALL, *Family Fortunes...*, cap. 6.

83. BARKER, *The Business of Women...*, 106.

84. PHILLIPS, *Women in Business...*, 160.

filles de col·laborar a l'empresa com a part d'un model de dependència familiar.⁸⁵ Però en un context europeu més general els gremis han estat considerats sovint com a institucions dominades pels homes que negaven a les dones la participació a l'economia urbana o la restringien.⁸⁶ En el període que aquest article cobreix, però, l'opinió general és que el sistema gremial anglès estava en decadència i que això obria oportunitats potencials a les dones en els sectors «desregulats» de l'economia urbana, com, per exemple, el dels tèxtils.⁸⁷ En llocs on els gremis realment persistien, com a York al segle XVIII, tot indica que a les dones no se'ls prohibia sempre la participació —cap a 1758 formaven, per exemple, un terç de les admissions a la «Merchant Tailors' Company», el gremi dels sastres.⁸⁸ Això oferia a les filles solteres i les vídues accés a la formació i les xarxes comercials, alhora que permetia al gremi d'adaptar-se als canvis demogràfics i comercials que afectaven la confecció i venda de roba a la ciutat.

De fet, entre els fons documentals gremials, es veuen de vegades vídues que continuen el negoci del difunt marit. Fins i tot allà on els gremis ja no tenien cap importància, és sens dubte la «longevitat demogràfica» de les dones la raó més freqüent de la seva actuació dins els negocis familiars. La majoria de dones de l'estament mitjà es quedaven vídues, sovint quan els fills eren encara relativament joves. Per tal de mantenir la família —tal com ho confirmen els testaments i els registres dels drets de successió— moltes vídues es feien càrrec del negoci familiar a la mort del marit. Un estudi de la població industrial de Stockport entre 1800 i 1857 conclou que les vídues es feien càrrec de la gestió de l'empresa a la mort del marit més sovint que no els fills.⁸⁹ Això era especialment així dins el sector dels taverners i fabricants de cervesa, encara que menys corrent entre els fabricants de cotó, indicatiu potser de la segmentació sexual de les economies industrials urbanes descrita més amunt. Tot i que les vídues amb freqüència es mantenien en control del negoci familiar només durant un període de temps curt, normalment fins que els fills arribaven a la majoria d'edat, aquesta estratègia successòria àmpliament seguida indica que les dones deuen haver estat íntimament familiaritzades amb el negoci i, més important, que se'ls atribuïa habilitat i competència per a dur-ne la gestió. En aquest sentit, costa de veure en les vídues simplement les guardianes interines de l'empresa familiar. Hi ha evidència fragmentària que algunes dones es resistien a cedir el control del

85. A. CLARK, *Working Life of Women in the Seventeenth Century*, Londres, Virago, 1982 (la primera edició és de 1919), 9-10.

86. Vegeu, per exemple, S. OGILVIE, *A Bitter Living: Women, Markets and Social Capital in Early Modern Germany*, Oxford, OUP, 2004, especialment cap. 6.

87. M. BERG, «Women's work mechanisation and the early phase of industrialisation», P. JOYCE (ed.), *The Historical Meanings of Work*, Cambridge, CUP, 1987, 64-98.

88. S. D. SMITH, «Women's admission to the guilds in early-modern England: the case of the York Merchant Tailors' Company», *Gender and History* 17, 2005, 99-126.

89. A. OWENS, «Inheritance and the life cycle of firms in the early industrial revolution», *Business History* 44, 2002, 30-31. Tendències semblants han estat observades per, per exemple, MORRIS, *Men, Women and Property...*, 104-105; i BARKER, *The Business of Women...*, 106-113.

negoci familiar a la descendència masculina, com, per exemple, en el cas del negoci de ferreteria de Leeds «Mary Labron and Son». Mary mantenia la seva participació en l'empresa molt després que el seu fill hagués fet 21 anys. Segons Barker, de fet, les societats entre mare i fill eren corrents a Manchester, Sheffield i Leeds a les darreries del segle XVIII i començaments del XIX.⁹⁰ Altres combinacions de parentiu apareixen també a molts anuaris comercials del XIX, com ara empreses dirigides per germanes i societats de germans i germanes. Sembla, doncs, que en diverses etapes de la vida les dones eren un element visible i vital del capitalisme de família.

LES DONES, EL CRÈDIT I EL FINANÇAMENT DE LES EMPRESES

La investigació del crèdit i el finançament de les empreses presenta als historiadors de les activitats empresarials de les dones de classe mitjana dues vies d'aproximació d'utilitat potencial. En primer lloc, pel que fa a les dones implicades en els negocis, obre una finestra sobre la seva gestió mateixa: permet de veure com entraven en tractes amb altra gent i com duïen la gestió dels aspectes de finançament de l'empresa, revela la seva posició en relació amb xarxes comercials més àmplies i mostra algunes de les interdependències del món femení dels negocis. En segon lloc, l'examen de com les dones concedien crèdits, feien préstecs o, més generalment, invertien els seus estalvis i recursos en activitats de caire comercial permet de copsar una mena diferent d'actuació econòmica. Per a moltes dones les rendes derivades d'inversions podien suplementar els ingressos del treball «actiu» o del negoci, en una combinació que podia adaptar-se a la situació específica dins el mateix cicle vital. Naturalment, el finançament podia convertir-se ell mateix en un negoci: el crèdit i la inversió i la gestió prudent i el desenvolupament d'una cartera de valors constituïen una feina especialitzada i de plena dedicació. Però en el cas d'altres dones, més riques, la renda podia obviar la necessitat de treballar i permetre'ls de mantenir-se econòmicament solvents tot preservant els principis de la ideologia de la domesticitat.

Tot i que hi ha proves de la disminució de la seva importància en el curs del segle XIX, el crèdit era essencial per al funcionament de tota l'activitat econòmica a Anglaterra durant el període cobert per aquest article.⁹¹ Els instruments de crèdit, des de les senzilles llibretes de clients deutors fins a les lletres de canvi, eren els mecanismes mitjançant els quals tenien lloc la majoria de negocis. La capacitat d'obtenir crèdit, però també la de concedir-lo judiciosament, eren al cor mateix de la bona administració i la clau de l'èxit i la longevitat comercials. Els estudis sobre les dones i el crèdit en aquest període són relativament escassos, però la important tesi doctoral de Christine Wiskin sobre les West Midlands entre 1780 i 1830 indica

90. BARKER, *The Business of Women...*, 107.

91. Vegeu M. POOVEY (ed.), *The Financial System in Nineteenth-Century Britain*, Oxford, OUP, 2003.

que, contràriament a la idea que la creixent associació de les dones amb l'esfera domèstica hauria hagut de reduir a no-res les seves oportunitats d'obtenir crèdit, el sexe tenia molt poca importància en les operacions dels mercats de crèdit.⁹² En realitat, les dones sense marit participaven molt activament en les xarxes de crèdit, no sols amb altres dones, en una mena de «solidaritat sororal» defensiva, sinó normalment al costat dels homes, operant segons les regles del mercat. Com els homes, explotaven les fonts de finançament familiars, però també intervenien en els mercats financers a través d'emergents institucions de crèdit com els bancs regionals. Quan les dones fracassaven en els negocis (la majoria d'empreses dirigides per dones no solien funcionar més de cinc anys, igual que les que ho eren per homes) era per la seva incapacitat d'administrar els actius i els fluxos de capital dins el context dels estàndards comercials dominants i no a causa del seu sexe. La modista i barretaire de Liverpool Jane Tait va fer fallida, el 1828 —explica Wiskin— per la seva pròpia mala administració: per posar de gerent un seu germà petit, que era incompetent, per no cobrar un elevat nombre de petits deutes locals, i per no vigilar prou la magnitud dels seus manlleus en relació amb els seus actius. Allò que la va forçar a plegar no va pas ser la reacció de gènere d'uns homes econòmicament actius decidits a posar les dones al lloc «que els pertocava».⁹³

No totes les dones, però, tenien tanta mala sort o eren tan incompetents com Jane Tait. Wiskin demostra que moltes esdevenien expertes en operacions de crèdit i no hi ha dubte que algunes, potser a conseqüència d'haver dut els comptes de la llar, sabien tenir els llibres, que era una pràctica molt recomanada a finals del segle XVIII com a essencial per a l'èxit en els negocis. La tenidoria de llibres ajudava a mantenir la liquiditat dels negocis, comprovant que hi havia prou actius per a afrontar els compromisos, i era la base de la confiança. Charlotte Matthews, una banquera que operava a la City de Londres cap al tombant del segle XIX, mostrant-se remarcablement llesta en les seves transaccions de crèdit, és un perfecte exemple, de manual de text, del que és la bona pràctica comercial.⁹⁴ Era molt primmirada amb la mena de crèdits que acceptava: només agafava, per exemple, lletres de canvi que havien estat acceptades pel lliurador. Usant «la força de la seva personalitat» i els poders de persuasió dels representants masculins que enviava en nom seu, imposava als seus clients un «règim de remeses puntuals i segures».⁹⁵ Seguint, a més a més, l'adagi que «de mica en mica, s'omple la pica», empaïtava els petits deutors amb la mateixa energia que els grossos i s'esforçava a fer complir tots els contractes.

Cal afegir que l'extensió geogràfica de les xarxes de crèdit de les dones no es limitava pas a l'àmbit local, sinó que sovint comprenien el nacional i, com en

92. WISKIN, «Women, finance and credit...».

93. C. WISKIN, «Businesswomen and financial management: three eighteenth-century case studies», *Accounting, Business and Financial History* 16, 2006, 154-155.

94. WISKIN, «Businesswomen and financial management...», 153; i «Women, finance and credit...», cap. 6.

95. WISKIN, «Women, finance and credit...», 258.

el cas de la modista en fallida Jane Tait, els contactes comercials de la qual incloïen proveïdors parisencs i clients antillans, l'internacional. De fet, una de les arts de dur la gestió d'un negoci a començaments del segle XIX era la de mantenir un balanç favorable entre les exigències de crèdit dels proveïdors a escala nacional i els pagaments dels clients locals. Mary Rollason, de Birmingham, l'empresa de la qual tractava en vidre i pisa, és una de les comerciants que va adoptar la cultura creixent del preu fix, en part per a fer més transparent la pràctica comercial, però també per a tenir un control més gran dels actius, els passius i el flux creditici.⁹⁶ Les investigacions de Wiskin exploten així un ric filó de casos d'estudi, sovint relatius a empreses més grans, però fins a quin punt les dones en general podien seguir la mena d'estratègies de gestió aquí descrites continua sent una qüestió poc estudiada. En qualsevol cas, si les recerques de Wiskin es concentren a les West Midlands, Nicola Phillips es mostra igualment optimista pel que fa a l'accés de les dones al crèdit en el seu treball sobre el Londres del primer set-cents, on, segons ella, aquestes estaven «fondament immerses en xarxes de crèdit de gran complexitat».⁹⁷

Queda clar, doncs, que les dones podien acudir per tal d'encarrilar un negoci a tota una varietat de fonts de finançament, que incloïen l'herència, els préstecs de parents, el capital social, els préstecs de tercers, els estalvis, el tracte de favor dins de xarxes de crèdit i altres recursos més intangibles com el treball no remunerat d'altres membres de la família.⁹⁸ Amb tot, la contribució de les dones de classe mitjana a les revolucions comercial i industrial a Gran Bretanya no es pot apreciar com cal sense tenir en compte la manera com també *oferien* capital a les empreses. El paper de prestadores de les solteres i les vídues a l'Anglaterra moderna està ben documentat,⁹⁹ però, com han observat recentment Mark Freeman, Robin Pearson i James Taylor, els investigadors tot just si han començat a identificar la inversió, en particular la possessió d'accions i obligacions, com a part de la panòplia d'activitats econòmiques de les dones durant la primera revolució industrial.¹⁰⁰ En el seu estudi de les dones accionistes de 86 societats anònimes entre 1720 i 1844, mostren com el capital femení va contribuir en forma variable al desenvolupament dels diversos sectors industrials. Mesurant-ho segons el percentatge d'accions en mans de dones, aquestes destacaven a les societats de canals i de gas i eren més rares als sectors de les assegurances, la navegació i els ferrocarrils. L'evolució cronològica mostra un descens relatiu del

96. WISKIN, «Women, finance and credit...», 258.

97. PHILLIPS, *Women in Business...*, 91.

98. WISKIN, «Women, finance and credit...», 237.

99. Per exemple, P. EARLE, *The Making of the English Middle Class: Business Enterprise and Family Life in London, 1660-1730*, Londres, Methuen, 1989.

100. M. FREEMAN, R. PEARSON i J. TAYLOR, «A doe in the city: women shareholders in eighteenth-and early nineteenth-century Britain», *Accounting, Business and Financial History* 16, 2006, 265. Per a una panoràmica de la bibliografia, amb especial èmfasi al començament del segle XIX, OWENS, «Making some provision...», 20-27.

nombre de dones accionistes a les darreries del segle XVIII i començaments del XIX, seguit d'un període de creixement i recuperació després de 1830, aproximadament. A la dècada dels 40 les dones ja formaven cap al 20% dels accionistes de les societats de la mostra i tenien aproximadament el 6% del valor total del capital en accions.¹⁰¹

En una època més tardana del segle XIX, després que les Companies Acts, la legislació reguladora de les societats mercantils, mitiguessin alguns dels riscos associats amb les societats anònimes, Josephine Maltby i Janette Rutterford han detectat un augment de la propensió inversora de les dones. En una mostra de dotze societats registrades entre 1873 i 1908, troben que les dones formen entre el 3% i el 67% dels accionistes i tenen entre el 0,2% i el 27% del valor de les accions.¹⁰² Aquesta variació reflecteix les diferents històries i estructures financeres de les societats, en algunes de les quals les dones de la família tenien paquets d'accions a fi de preservar el control familiar. Aquesta, però, no era l'única raó per a posseir accions: per a algunes dones, la inversió era una manera de generar ingressos o suplementar-los; d'altres, buscaven fer créixer el seu capital o diversificar la seva cartera de valors. En aquest sentit les seves aspiracions eren semblants a les dels homes.

Amb tot, Maltby i Rutterford també conclouen que les dones mostraven inclinació per les inversions menys arriscades i preferien productes més segurs com les obligacions i les accions. Segons elles, moltes dones eren relativament passives en els seus tractes financers i sovint conservaven les seves accions durant llargs períodes de temps.¹⁰³ Aquestes conclusions reproduïxen la situació d'un segle enrere, en què les dones sovint tenien accions en grups familiars i no hi ha evidència de la seva participació a les assemblees d'accionistes.¹⁰⁴ Els mercats inversors i les idees associades de presa de risc financer es van mantenir, doncs, condicionades pel gènere durant el segle XIX.¹⁰⁵ Amb tot, la presència d'un «considerable gruix» d'accionistes femenines passives va tenir conseqüències sobre l'administració de les societats i els seus resultats econòmics. Maltby i Rutterford pensen que aquestes dones poden haver aportat a les societats un factor d'estabilitat i funcionat com a llast financer en èpoques de turbulència econòmica. Seria, doncs, la inactivitat mateixa d'aquestes dones que constituiria el moll de la seva contribució al capitalisme corporatiu anglès, però tampoc no hi ha dubte

101. FREEMAN, PEARSON i TAYLOR, «A doe in the city...», 271-274; 279. El paper inversor de les dones als ferrocarrils i els canals ha estat analitzat també per S. HUDSON, «Attitudes to investment risk among West Midland canal and railway company investors, 1760-1850», tesi doctoral inèdita, Universitat de Warwick, 2001.

102. J. MALTBY i J. RUTTERFORD, «“She possessed her own fortune”: women investors from the late nineteenth century to the early twentieth century», *Business History* 48, 2006, 228.

103. MALTBY i RUTTERFORD, «“She possessed her own fortune...”», 246.

104. FREEMAN, PEARSON i TAYLOR, «A doe in the city...», 283-288.

105. J. RUTTERFORD i J. MALTBY, «The nesting instinct: women investors and risk in England, 1700-1930», *Accounting History* 12, 2007, 305-327.

que, com Rutterford i Maltby fan observar en un altre lloc, a començos del segle XX algunes dones estaven ja molt més disposades a posar en qüestió l'actuació dels consells d'administració i a intentar d'influir en la gestió de les societats. Segons una edició del 1911 de la *Financial Review of Reviews*, a l'assemblea de l'empresa Slaters Limited, que passava dificultats econòmiques, «les senyores accionistes van destacar-se amb les seves propostes».¹⁰⁶ A més a més, és cada cop més clar que el període posterior a 1870, quan va ser aprovada la primera de les lleis sobre la propietat de les casades, va veure créixer l'accionariat femení a un ritme sense precedent. Una important investigació en curs indica que el percentatge de les dones sobre el total d'accionistes va passar d'aproximadament el 16% el 1870 al 45% el 1930.¹⁰⁷

Conclusió

Aquest article ha aportat una panoràmica de la bibliografia recent que explora el paper de les dones en els negocis i les empreses a Anglaterra durant la segona meitat del segle XVIII i el conjunt del XIX. En correspondència amb gran part d'aquests treballs, la intenció ha estat d'eixamplar el marc del nostre coneixement de l'actuació econòmica de les dones de la classe mitjana i de reconèixer la varietat de maneres en què van contribuir a les revolucions comercial i industrial angleses. Els temes i els exemples vistos aquí demostren que una única línia narrativa històrica que insisteixi en la marginalització creixent de les dones de classe mitjana dins l'esfera econòmica és insuficient per a analitzar i interpretar les experiències de les dones en relació amb els negocis a l'Anglaterra de la industrialització. Posant en dubte la utilitat del model de les «esferes separades» que s'ha vingut invocant per a explicar aquesta marginalització, estudis recents s'han esforçat tant a reavaluar el context que determinava la capacitat de les dones de ser econòmicament actives com a recuperar les seves experiències habituals del món dels negocis.

En el seu afany, però, de desmuntar la tesi de les esferes separades, els historiadors recents del paper de la dona en els negocis no deixen clar de quina manera pot continuar funcionant el gènere com a instrument interpretatiu. L'èmfasi que molts d'aquests estudis «revisionistes» posen en l'actuació econòmica de les dones sovint crea la impressió que en realitat el sexe no hi tenia cap importància, que en el món setcentista i vuitcentista dels negocis homes i dones operaven en igualtat de condicions. I és possible que això hagi estat realment així

106. RUTTERFORD i MALTBY, «The widow...», 130.

107. Es tracta del projecte en col·laboració «Women investors in England and Wales, 1870-1930», subvencionat per l'Economic and Social Research Council, UK (RES-000-23-1435) i en el qual jo mateix participo, juntament amb David Green, del King's College de Londres (investigador principal), Janette Rutterford, de l'Open University, i Josephine Maltby, de la Universitat de York, tots coinvestigadors, com jo.

en algunes circumstàncies, però seria molt perillós generalitzar-ho. En conseqüència, alguns historiadors del gènere sostenen que cal un pragmatisme analític més gran: el sexe tenia més importància en certs llocs i certs moments que no en altres; el sexe era només una de les diverses, complexes i de vegades superposades bases per a l'exercici del poder econòmic i social; el gènere no va ser mai una força «supraorgànica», sinó una idea discutida que era conscientment adaptada i redefinida en els vaivens de la vida comercial diària.¹⁰⁸ Escatir-ne el paper en les diverses situacions històriques continua sent un repte en un camp en el qual les fonts històriques poden ser escasses i poc aclaridores. En aquest sentit, la feina, actualment en curs de realització a l'Arxiu Nacional de Kew, d'establir els índexs dels processos de la Chancery Court i posar així a l'abast les proves documentals que homes i dones van adduir davant aquest famós tribunal a finals del segle XVIII i durant el XIX permetran als futurs historiadors de fer-se una idea més clara del paper del sexe dins el món dels negocis.¹⁰⁹

Una altra conseqüència del «desmantellament» de la tesi de les esferes separades és que ja no es té una noció precisa de com van canviar els papers econòmics de les dones de classe mitjana en el curs dels segles XVIII i XIX. Sembla, en efecte, que hi ha algunes continuïtats essencials en l'experiència de les dones de negoci que van viure entre 1750 i 1900. Aquesta idea tal vegada s'adiu amb algunes tesis historiogràfiques relacionades amb ella, especialment amb les interpretacions més «gradualistes» de la revolució industrial britànica que insisteixen en l'existència de continuïtats al costat dels canvis. Persisteixen, amb tot, en la bibliografia sobre les activitats comercials de les dones, alguns buits importants que fan difícil de copsar-hi la magnitud i l'abast del canvi històric. De tot el que s'ha dit més amunt hauria de quedar clar, per exemple, que s'ha escrit molt poc sobre les dones i els negocis després de 1850. Això és, sens dubte, en part producte de la moda historiogràfica, però no deixa de semblar una mica estrany que un estudi que representa una de les refutacions més poderoses de la tesi de la «marginalització econòmica» de les dones de classe mitjana, basat en recerques sobre les xarxes empresarials femenines a finals del segle XVIII i començos del XIX, acabi amb l'observació especulativa que les possibilitats econòmiques de les dones van tancar-se a la segona meitat del vuit-cents, en la qual hi va haver «menys oportunitats de participar en xarxes compartides amb els homes».¹¹⁰ De fet, es podria fins i tot sostenir que hi ha pocs estudis de les activitats econòmiques de les dones que hagin posat en qüestió l'opinió de Davidoff i Hall que la dècada de 1850 representa una punta en termes de desigualtat i segregació de sexes. En qualsevol cas, la segona meitat del XIX fa temps que espera investiga-

108. Vegeu, per exemple, H. BARKER i E. CHALUS (eds.), *Gender in the Eighteenth Century, Roles, Representations and Responsibilities*, Londres, Longman, 1997.

109. Descripció del fons i del procés d'establir-ne els índexs a A. BEVAN, «Witness to the past», *Ancestors Magazine* 48, 2006. Agraieixo a l'autora, funcionària de The National Archives, Kew (abans Public Record Office), la informació sobre aquest projecte.

110. WISKIN, «Women, finance and credit...», 191.

ció, entre altres raons, i no pas la menor, per tal d'entendre millor els efectes que van tenir sobre les dones els canvis en l'estructura i l'administració de les societats, l'arribada de l'anomenada *segona revolució industrial* i, més important encara, l'impacte de les lleis sobre la propietat de les casades.¹¹¹

El nostre coneixement de les dones i els negocis a l'Anglaterra dels segles XVIII i XIX pot desenvolupar-se útilment, però, per altres vies. Aquest article ha mostrat com els historiadors han començat a descobrir nous aspectes de l'actuació econòmica de les dones de classe mitjana: des de les que eren empresàries actives a les que ajudaven a l'empresa familiar, passant per les que, sense fer soroll, invertien els seus estalvis en aventures comercials. Encara que és cert que aquesta és una definició de la capacitat d'actuació econòmica més generosa que no la que solen usar els historiadors, aquests estudis no deixen de concebre aquesta capacitat bàsicament com a fonamentada en els actes d'autosatisfacció dels individus, una idea que es pot fer remuntar a la noció capitalista liberal de l'«individualisme possessiu».¹¹² També es pot trobar en el llenguatge, fortament marcat pel gènere, de la història de l'empresa, en la qual les etiquetes d'*empresari* i *home de negocis* susciten visions d'individualisme masculí.¹¹³ Però l'activitat empresarial és rarament el resultat de les accions d'una sola persona; més aviat depèn de les de tota una sèrie d'individus i d'una multitud de relacions i interdependències econòmiques. Reconèixer aquesta naturalesa més difusa de l'actuació econòmica pot ser la manera d'arribar a interpretar millor la contribució de les dones (i la dels homes) al món de les empreses. L'interès recent per les xarxes comercials pot oferir una oportunitat d'explorar així la capacitat d'actuació econòmica.¹¹⁴ L'estudi de les xarxes ha servit per a revelar els contextos social i cultural del negoci i per a posar en relleu la varietat de formes que poden adoptar l'empresa i l'activitat econòmica, lluny de la insistència «chandleriana» en les grans empreses i les societats complexes que ha dominat fins ara la història de l'empresa. «Basades amb freqüència en valors comuns i en actituds nascudes dels llocs, els grups religiosos, els contactes educatius, comercials o familiars» —sostenen les recerques— «les xarxes ajuden a contrarestar la incertesa en l'activitat econòmica [...], redueixen els costos de transacció [i] representen alternatives viables a l'empresa».¹¹⁵ La investigació de xarxes socials complexes pot revelar la imbricació de les famílies, les comunitats i l'empresa, traient a la

111. Cal tenir present que l'escassetat de treballs continua també pel que fa al segle XX. Vegeu HONEYMAN, «Doing business with gender...», 475-476.

112. Vegeu A. MCFARLANE, *The Origins of English Individualism*, Oxford, Blackwell, 1978.

113. GAMBER, «A gendered enterprise...», 190; KWOLEK-FOLLAND, *Incorporating Women...*, 2.

114. Diversos estudis han insistit en la importància de les xarxes comercials, especialment els procedents del camp neoinstitucional, entès en sentit ampli. Vegeu, per exemple, M. CASSON, «The economics of the family firm», *Scandinavian Economic History Review* 47, 1999, 10-23; i J. BROWN i M. B. ROSE, «Introduction», J. BROWN i M. B. ROSE (eds.) *Entrepreneurship, Networks and Modern Business*, Manchester, Manchester University Press, 1993.

115. BROWN i ROSE, «Introduction...».

llum un ventall més ampli d'actors, masculins i femenins, que mantenien els negocis i les empreses i revelant la importància del gènere (al costat d'altres artefactes socials) en la conducta econòmica. De fet, en termes d'enfocament de l'estudi analític, els historiadors ja han assenyalat la importància de fixar-se en les xarxes comercials per tal de comprendre els papers econòmics de les dones de classe mitjana. Creure, com Christine Wiskin, que «les xarxes empresarials en aquesta època no estaven tancades a les dones i [...] la seva intervenció en elles només espera que algú la investigui» és ser optimista.¹¹⁶ Però al nivell conceptual també, concentrar-se en les xarxes i en les interdependències de l'activitat comercial permetria d'entendre millor la contribució de les diverses formes d'intervenció econòmica als processos comercials, tot mantenint alhora una idea clara de la manera desigual com es repartia i s'exercia el poder.

Mantenint-nos, si més no en part, en el terreny de la intervenció econòmica, la manera més adequada d'acabar aquest examen de les activitats comercials de les dones a l'Anglaterra de la industrialització tal vegada sigui cridant els historiadors del gènere a tornar a prestar atenció a les dels homes. Tot i que l'exploració de la masculinitat dins els estudis de gènere està guanyant terreny (i disposa ja d'unes quantes contribucions històriques importants),¹¹⁷ continua sent veritat que l'estudi del gènere en la història econòmica i de l'empresa es concentra sobretot en les dones. En la mesura en què figuren en aquestes anàlisis, els homes tendeixen a ser de cartó, confinats al paper d'acumuladors frenètics, sota l'impuls de la testosterona —la personificació de l'«individualisme possessiu»— gaudint de totes les llibertats econòmiques de les quals les dones quedaven (de vegades) excloses. Però, com Davidoff i Hall han observat fa poc, «els homes no haurien de ser vistos com la “categoria sense distintiu”, la neutralitat contra la qual, se'ns diu tan sovint, les dones i la feminitat, des dels llimbs de la mateixa naturalesa, es defineixen per oposició».¹¹⁸ L'industrial com a «mascle dominant» és probablement tant de ficció com la dona com a «àngel de la llar» que es mantenia ben lluny de les mars tempestuoses del comerç. Les intervencions dels homes en el món de l'economia eren exactament tan diverses i variades com els exemples femenins que hem vist en aquest article. Els historiadors encara tenen, doncs, molta feina a fer per a entendre el paper del gènere en el capitalisme industrial de l'Anglaterra dels segles XVIII i XIX.

116. WISKIN, «Women, finance and credit...», 181.

117. Per exemple, T. HITCHCOCK i M. COHEN (eds.), *English Masculinities, 1600-1800*, Harlow, Longman, 1999.

118. DAVIDOFF i HALL, *Family Fortunes...* (2a ed.), xxxiii. Alguna evidència que els historiadors de l'empresa estan començant a plantejar-se aquestes qüestions, a H. BARKER, «Soul, purse and family: middling and lower-class masculinity in eighteenth-century Manchester», *Social History* 33, 2008, 12-35; K. HONEYMAN, «Following suit: men, masculinity and gendered practices in the clothing trade in Leeds, England, 1890-1940», *Gender and History* 14, 2006, 426-446.